

Agnieszka JASZCZAK¹, Beata DREKSLER²

¹Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Wydział Kształtowania Środowiska i Rolnictwa
Olsztyn, Polska
e-mail: agaj77@o2.pl

²Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
Wydział Ogrodnictwa, Biotechnologii i Architektury Krajobrazu
Warszawa, Polska
e-mail: beata.dreksler@gmail.com

CMENTARZE – MIEJSCA PAMIĘCI, TRADYCJI I RELIGII

CEMETERIES- PLACES OF REMEMBRANCE, TRADITION AND RELIGION

Słowa kluczowe: cmentarze Gwatemali, tradycja, religia

Key words: *cemeteries of Guatemala, tradition, religion*

Streszczenie

Cmentarze stanowią świadectwo o nas – o przeszłości i ludziach zamieszkujących najbliższe im tereny. Odzwierciedlają poziom kultury ludzi danych epok i nas, żyjących obecnie. Cmentarz, jako przestrzeń społeczna, silnie związany jest nie tylko z religią, historią, społeczeństwem, ale przede wszystkim regionem i danym miejscem. Celowe połączenie zróżnicowanych form zagospodarowania z nagrobkami, krzyżami i kapliczkami oraz ich symboliki może powodować wrażenie nie tylko duchowe, ale też artystyczne. Dlatego też celem pracy jest próba przedstawienia miejsc pamięci w kontekście odmiennych kulturowo od przykładów europejskich cmentarzy gwatemalskich, gdzie wierzenia mieszają się z tradycjami Majów.

Abstract

Cemeteries are a sign of past period and people, who lived near us. They show the level of people's culture of historic époques and of us. Cemetery, as a public space, is connected not only with religion, history and people but mostly with the region and the place. Special relation between different forms of greenery and groves, crosses and chapels give not only spirit impression but also art impression. The goal of this work is to present the places of remembrance in contest of different than European cultures ones – Guatemala cemeteries where religion is mixed with tradition of Mayan.

WPROWADZENIE

Cmentarze stanowią świadectwo o nas - o przeszłości i ludziach zamieszkujących najbliższe im tereny. Odzwierciedlają poziom kultury ludzi danych epok i nas, żyjących obecnie. Pomimo różnych znaczeń i odmiennej symboliki we wszystkich kulturach i religiach są one łącznikiem między tym, co rzeczywiste i metafizyczne, żywe i martwe, ludzkie i boskie. Z drugiej strony podkreślają odmienność wyznaniową, kulturową, społeczną, narodową. Są świadectwem ludzkiej pamięci o tych, którzy odeszli.

Cmentarz stanowi całość, do której zaliczyć można takie elementy jak: obiekty architektoniczne, aleje i dróżki tworzące swoisty układ. Cmentarze to również tereny zieleni, często planowane i projektowane według wskazań kompozycyjnych. Układ roślinny, bowiem nie znalazł się na cmentarzach przypadkowo. Posiada on ogromne znaczenie symboliczne. Każde z takich miejsc powinno być obdarzone wielką troską, mimo, iż w wielu przypadkach czas odcisnął na nim swe znaczące piętno.

Celem pracy jest próba przedstawienia cmentarzy, jako miejsc pochówku, ale także w odniesieniu do kultury i zachowanej tradycji w odmiennej do europejskiej przestrzeni geograficznej, czy historycznej. W tym aspekcie przeanalizowano przykłady cmentarzy w Gwatemali, w kraju, gdzie wierzenia mieszają się z tradycjami Majów.

METODYKA BADAN

Badania własne, w tym analizy terenowe na obszarze Gwatemali poprzedzono analizą literatury oraz dokumentacji monograficzno-kartograficznej związanej z przestrzenią cmentarzy, w tym opracowania Juany Víctorii Gonzalez Galeotti (2006). Badania prowadzono w latach 2006-2008 w Sumpango, San Juan Sacatepequez, Puerto Santo Tomas la Castilla, Puerto San Jose, Gwatemali i Quetzaltenango. W trakcie badań terenowych przeprowadzono też wywiad środowiskowy wśród mieszkańców miejscowości i miast służący weryfikacji zebranych materiałów.

CMENTARZE, JAKO MIEJSCA PAMIĘCI I RELIGII

Zwyczaj pochówku zmarłych towarzyszy człowiekowi od zarania dziejów. Szacunek, jakim darzono zmarłych zaowocował tradycją grzebania ich w ściśle określonych miejscach, zwanych cmentarzami. Tereny te były ważne zarówno pod względem religijnym, jak i kulturowym. Stanowiły one nie tylko ważny element kultury, ale i ważny element składający się np. na krajobraz wielu regionów. Archeolodzy znajdują na to wiele dowodów, jakimi są między innymi pierwotne grobowce. Składano do nich nie tylko ciała bliskich. Wyposażano je również w przedmioty, potrzebne do życia w zaświatach. Owe odległe obyczaje mają swoje odbicie w czasach obecnych. Oplatanie rąk różańcem, wkładanie weń świętych obrazków – to nic innego, jak troska o naszych bliskich po śmierci (Parszuta, 2007).

Według powszechnie przyjmowanych poglądów, jako „cmentarz” rozumie się miejsce, w którym w grobach indywidualnych bądź zbiorowych grzebie się ciała zmarłych lub przechowuje się prochy po ich spaleniu (Kalinowski, 2001). Jest to najpowszechniejsza definicja cmentarza. Jednakże nie należy zapominać o tym, że cmentarz jest przede wszystkim miejscem pamięci. Jak podaje Jacek Kolbuszewski (1996), grób i cmentarz powstają, jako akt zadośćuczynienia nie tylko pewnym regu-
łom, nakazującym w imię zasad higieny usuwać zwłoki z przestrzeni, w której reali-
zuje się ludzkie życie, ale także w imię tych intencji, które czynią go obszarem pa-
mięci o tym, co określało sens ludzkiego życia, co stanowiło o przynależności zmar-
łego do jakiejś, dającej się wyraźnie określić społeczności.

Wiktor Knercer (2005) dodaje, że każda z tych koncepcji, ujmująca cmentarz, jako miejsce pamięci, świadczy o ogromnej roli, jaką spełnia nie tylko dla ludzi obecnie żyjących, lecz przede wszystkim dla przyszłych pokoleń. Cmentarze są, bowiem świadectwem uwikłania losów ludzkich w dramaty historii oraz dokumentem dzie-
jów zwykłych, prostych ludzi. Nie możemy zapomnieć o tym, że cmentarze świad-
czą o naszej przeszłości i o stanie naszej współczesnej kultury (Jasiński, 1993). Cmen-
tarz skłania nas ku refleksji i zadumie nad przemijającym czasem (Wysocki, 2003).
Pamięć o zmarłych w odniesieniu do tego, co przeszłe i jednocześnie rzeczywiste ma
wyjątkowy wymiar w przypadku pochówków w Gwatemali. O ile w kulturze euro-
pejskiej strata osoby bliskiej przywołuje przede wszystkim smutek i żal za zmarłym,
co wyraża się w sposobie grzebania zmarłych, charakterze nekropolii, stylu pojedyn-
czych nagrobków, cmentarze w Gwatemali są miejscem spotkań rodziny i bliskich ze
zmarłym w atmosferze radości i zabawy. A zatem charakter każdego cmentarza, nie-
zależnie od kultury poszczególnych narodowości, grup społecznych, jest osobisty,
a zarazem powszechnie dostępny, choć w odmienny sposób. Szczególne powiązanie
z regionem i jego mieszkańcami, przywołuje uczucia, „które są zamknięte w szcząt-
kach i pomnikach, budzą szacunek, ciekawość oraz lęk przed nieuniknionym” (Maj-
decka-Strzeżek, 2005).

Krajobrazy historyczne, w tym zabytkowe założenia cmentarne, uwzględniają znacznie więcej niż aspekty wizualne, estetyczne, czy styl danego miejsca. Są „do-
kumentem” składającym się z pojęcia dążeń, sztuki, pamięci i kultury ich twórców
(Jackson, 1984). Cmentarze są przykładem sztuki, która łączy to, co metafizyczne,
duchowe, nieznanne z tym, co ludzkie, ziemskie. W sposób wyjątkowy, niespotykany
w przypadku innych terenów zieleni, dotyczą tematyki przemijania, stąd też do-
strzega się w nich szczególną dbałość o każdy detal architektoniczny, drzewo, kwiat.
Niezwykłe miejsca pamięci, kaplice, przepiękne grobowce, tworzone z poczuciem
„ulotnej chwili” i szczególnym wyrazem artystycznym przedstawia Annet Beck-
mann w pracy na temat niemieckich cmentarzy w Karlsruhe (2006). Podobne ujęcie
swoistego łącznika poprzez znaki zapisane w zabytkowym obiekcie, jakim jest histo-
ryczny cmentarz prezentuje Hans-Kurt Boehlke (1984).

CMENTARZE GWATEMALSKIE, JAKO WYNIK ODMIENNOŚCI KULTUROWEJ I SPOŁECZNEJ

O ile w wielu przykładach europejskich od średniowiecza mamy do czynienia zasadniczo z jednorodnym kręgiem kulturowym, o tyle w przypadku Gwatemali spotkały się dwie diametralnie różne cywilizacje - najeźdźców i rodowitych mieszkańców – o zupełnie innym podłożu kulturowym i obyczajowym. Poprzez wieki wzajemnych relacji i konfliktów możemy obecnie mówić o tradycjach gwatemalskich, które są przekształconą wypadkową wpływów europejskich i indiańskich.

Podobnie jak w innych kulturach, zmarli Majów chowani byli ze wszystkimi przedmiotami, które mogłyby im być przydatne po śmierci, także z dzbankiem atolu¹ i z ustami wypełnionymi masą kukurydzianą, aby zmarły nie cierpiał z głodu po śmierci (Landa, 1985). Różniło się natomiast miejsce pochówku – zazwyczaj była to część domu, dziedziniec lub miejsce znajdujące się bezpośrednio przy domu. Dzięki temu zmarły nawet po śmierci pozostawał w rodzinie i brał udział w jej życiu. Był to jeden z wyrazów wizji świata i odzwierciedleniem jego postrzegania przez Majów (Garcia Targa, 2007). Tymczasem hiszpańscy konkwistadorzy razem z religią katolicką przywieźli inne tradycje pochówku. Nakazywały one grzebać zmarłych w konkretnym miejscu, na początku w kaplicy kościelnej², później zaś na specjalnie do tego przeznaczonym terenie, oddalonym od miejsca zamieszkania zwanym cmentarzem lub *camposanto*³. Wraz z ewangelizacją Indian coraz większy nacisk kładziono na katolicki sposób pochówku.

W obliczu licznych epidemii, zwłaszcza cholery, zwołano w 1813 r. komisję d/s zdrowia⁴, która miała się zająć wyznaczeniem nowych terenów na potrzeby cmentarzy. Większość z nich została umieszczana poza miastem, lub w bezpośrednim sąsiedztwie kościołów i szpitali (jak na przykład założony w 1937 r. cmentarz Cementerio de San Juan de Dios przy szpitalu o tej samej nazwie w mieście Gwatemala (González Galeotti, 2007). Według Pinto Soria nie spotkało się to z aprobatą społeczności indiańskiej, doprowadzając nawet do zamieszek i rozruchów w miejscowości San Miguel Totonicapán przeciwko działaniom wymierzonym w tradycje Majów (Pinto i Julio, 1993).

Pod koniec XIX w. założono duże cmentarze w Gwatemali, Quetzaltenango i w innych większych miastach. Zarówno w projektowaniu tych cmentarzy, jak i budowaniu znajdujących się tu obiektów, ważną rolę spełnili emigranci, przede wszystkim z Niemiec, Włoch, Francji i Hiszpanii. Związane to było z licznymi udogodnieniami dla emigracji i kolonizacji Gwatemali, które wprowadził rząd Justo Rufino Barrios (1873-1885.). W zaplanowanym i wybudowanym przez inżynierów Prieto i Piatkouski w 1880 r. cmentarzu Cementerio General w Gwatemali możemy

¹ Był to napój z kukurydzy.

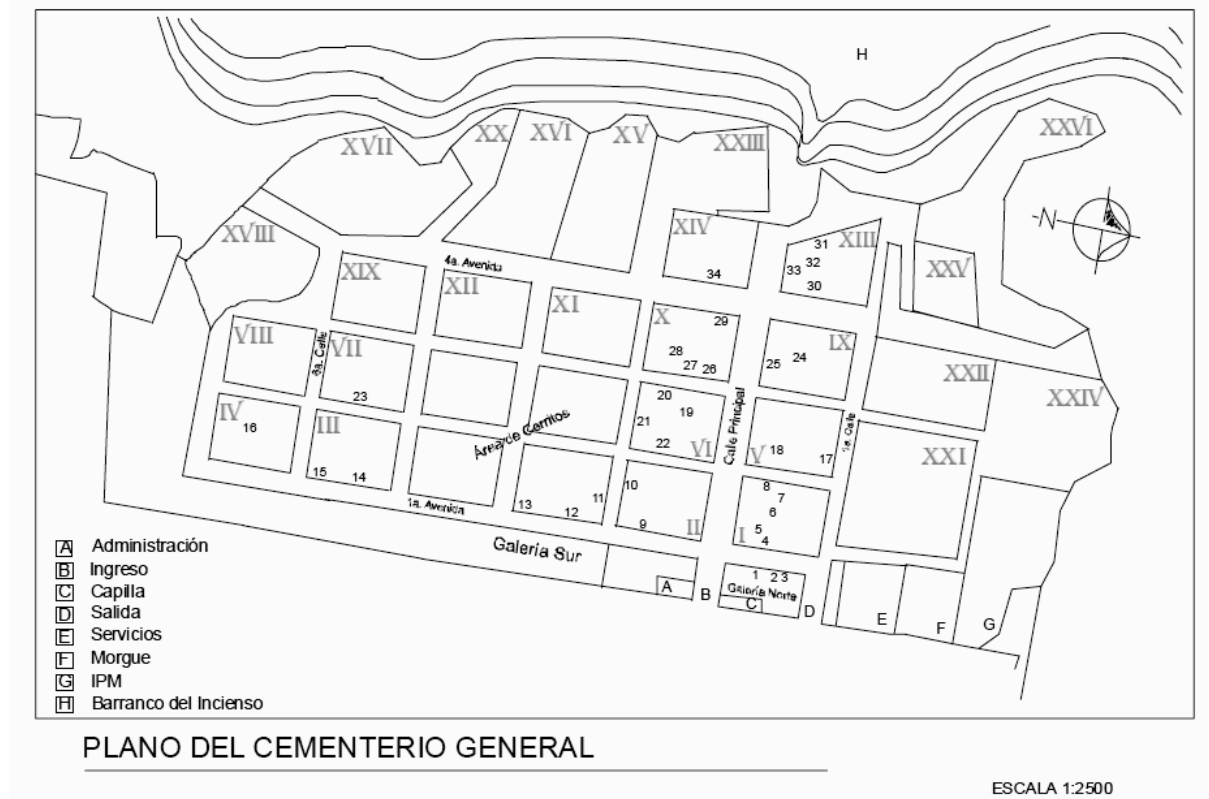
² To tzw. *capilla*.

³ Nazwa *camposanto* czyli „święte pole” funkcjonuje w Gwatemali jako odpowiednik słowa cmentarz.

Do dziś używana jest także na określenie cmentarzy świeckich.

⁴ Hiszp. *Junta de sanidad*.

zaobserwować bardzo silne wpływy włoskie, począwszy od układu całego cmentarza wzorowanego na cmentarzu Staglieno w Genui, a skończywszy na niespotykanym bogactwie dzieł sztuki znajdujących się na nagrobkach i mauzoleach. Cmentarz ten składa się z 7 ulic w orientacji północ-południe, 4 alei w orientacji wschód-zachód oraz 2 terenów położonych w pobliżu wejścia głównego: Galerii Południowej i Północnej. Dodatkowo, niedaleko galerii południowej znajduje się część zwana Los Cerritos (hiszp. górki), pod która znaleziono pozostałości Kaminaljuyu – miasta Majów z okresu przed klasycznego (González Galeotti, 2006, ryc. 1).

Ryc. 1. Plan nekropolii Cementerio General w Gwatemali.

Źródło: Gonzalez, 2006.

Fig. 1. Plan of Cementario General necropolis in Guatemala.

Source: Gonzalez, 2006.

Większość grobów, które możemy zaobserwować na Cementerio General charakteryzuje się dużym rozmiarem. Jest to typowe dla Gwatemali i związane jest to ze sposobem obchodzenia święta zmarłych, w trakcie, którego na grobach spotyka się cała rodzina jedząc, pijąc i spędzając czas z przodkami. Według wierzeń Majów jest to jedyny dzień w roku, kiedy zmarli wracają na ziemię, dlatego ofiarowuje się im ulubione kwiaty, potrawy i napitki. Często wynajmuje się również zespoły muzyczne, tzw. *mariachi*, by przygrywali zmarłym wesołe piosenki. Ladinos, będący współczesnymi potomkami zarówno Majów, jak i Europejczyków, chętnie podtrzymują te tradycje. Jeśli chodzi natomiast o stylistykę grobów preferowany jest styl europejski. W zrealizowanej przez Gonzalez Galeotti inwentaryzacji wyodrębniono

wiele rzeźb o znaczącej wartości artystycznej przede wszystkim artystów włoskich takich, jak: A. Bertozzi, F. Durini, M. Barsanti i innych. Można doszukać się więc podobieństw do charakteru włoskich nekropolii, w których dominują grobowce rodzinne o dużej skali i bogatej ornamentyce.

Na cmentarzach znajdujących się w miejscowościach zamieszkałych przez Indian, preferowana jest prosta stylistyka. Groby należące do bogatych rodzin z reguły są okazałe i mają formę geometryczną z niewielkimi ornamentami (fot. 1).

Groby należące do biedniejszych mieszkańców mają formę regularnych kopców, bielonych i okrywanych kwiatami na początku listopada (fot. 2). Podobnie i tu aleje oraz ścieżki doprowadzające są szerokie a przestrzeń przy grobach dostatecznie duża by pomieścić liczne rodziny.

Dodatkowo na cmentarzach w niektórych miejscowościach jak np. Sumpango i San Juan Sacatepequez puszczane są latawce za pomocą, których żyjący członkowie rodzin komunikują się ze zmarłymi (fot. 3). W związku z tym rezygnuje się z obsadzeń, które mogłyby być przeszkodą dla wiatru.

Rośnie zainteresowanie cmentarzami w Gwatemali. Niektóre z nich stały się atrakcją turystyczną, jak na przykład nekropolie potomków Majów w Sumpango czy San Juan Sacatepequez, gdzie - co roku tysiące turystów bierze udział w ceremonii puszczania latawców. W związku z zagrożeniem „zadeptania” cmentarzy coraz częściej promowane są przenosiny rytualnych latawców w inne rejony. Od niemal 10 lat olbrzymie latawce w Sumpango można obejrzeć na stadionie miejskim. Tutaj też organizowane są zawody i konkursy na najpiękniejszy latawiec. Wprawdzie tradycja Majów została tu zredukowana do atrakcji turystycznej, ale dzięki temu uwaga tysięcy turystów odwrócona jest od lokalnego cmentarza, który nie ma wystarczającej chłonności na ich przyjęcie. Coraz częściej zainteresowanie lokalnych władz zwrócone jest na zachowanie olbrzymiego dziedzictwa kulturowego cmentarzy miejskich. Dawne cmentarze społeczności imigrantów jak na przykład cmentarz belgijski w Puerto Santo Tomas la Castilla czy indyjski w Puerto San Jose są restaurowane i otaczane opieką. Znamienne jest to, że często społeczność, które je zbudowała już nie istnieje na danym terenie, jednakże rząd gwatemalski zdaje sobie sprawę z olbrzymiego wkładu, jaki w swoim czasie wniosła ona w rozwój państwa. Na cmentarzach głównych w Gwatemali i Quetzaltenango skatalogowane i otoczone opieką są marmurowe rzeźby włoskich artystów, a mauzolea o wartości historycznej są restaurowane i przywraca im się dawną świetność. Nie bez znaczenia jest również fakt, że przy znacznym wzroście przestępczości cmentarze otaczane są szczególną troską i opieką policji.

Fot. 1. Nagrobki zamożniejszej części społeczeństwa gwatemalskiego.

Photo 1. Grave-stones of rich part of Guatemalan society

Fot. 2. „Biedniejsze” nagrobki zmarłych.

Photo 2. Grave – stones of poor people.

Fot. 3. Latawce „łączące” żywych ze zmarłymi (Gwatemala).

Photo 3. Kites as a linkage between the alive and the dead (Guatemala).

PODSUMOWANIE

Przestrzeń, jaką jest cmentarz to specyficzny rodzaj miejsca *sacrum*. Jest ono związane z religią i wiarą w zmartwychwstanie, jednak powstało przede wszystkim na skutek pamięci o osobach, które odeszły bądź, jako wyraz artystyczny w postaci założenia parkowego, a czasami ze zwykłego pragmatyzmu. Mimo różnej genezy powstania nekropolii w różnych zakątkach świata, o charakterze nekropolii decydują tradycje i zwyczaje, specyficzny odbiór wartości kulturowych przez lokalne społeczności.

Cmentarze pozwalają współczesnym na refleksję o przemijaniu, zatrzymując jednak pamięć o osobach bardziej lub mniej znanych, które żyły, odczuwały, tworzyły, pracowały dla tych społeczności. Są swoistym spadkiem otrzymanym od dziadów i pradziadów. Temat zachowania i ochrony cmentarzy w Gwatemali staje się coraz bardziej istotny. Ma to ogromny związek z ewolucją ludzkiej świadomości i z coraz większym zainteresowaniem ludzi trudnymi problemami. Ważna jest w tym wypadku troska o przekazanie przyszłym pokoleniom treści, które pomogłyby w lepszym rozumieniu historii oraz zachowaniu tradycji. Założenia cmentarne są ważnym elementem krajobrazu historycznego oraz decydują o zachowaniu specyfiki miejsca. Posiadają wyjątkowe wartości kulturowe, estetyczne czy użytkowe charakterystyczne dla okresów, w których powstawały. Niezwykłe sakralne założenia parkowe, czy ogrodowe wpisane w krajobraz miast europejskich są wzorcowym przykładem połączenia sztuki z użytecznością. Natomiast cmentarze to również miejsca spotkań ludzi żyjących, często całych pokoleń, podczas których organizowane są uroczystości z muzyką, posiłkiem i zabawą. Na mistyczny charakter miejsca, którego podstawą jest religia, składają się bowiem pogańskie wierzenia i zabobony. Takie przykłady spotykamy w przypadku Gwatemali, gdzie wiara katolicka łączy się z tradycją i zwyczajami Majów.

LITERATURA

- Beckmann A., 2006: Mentalitätsgeschichtliche und ästhetische Untersuchungen der Grabmalsplastik des Karlsruher Hauptfriedhofes, Universitätsverlag Karlsruhe: 1-348.
- Boehlke H., K., 1994: Vom Kirchhof zum Friedhof. Wandlungsprozesse zwischen 1750 und 1850, Kassel, 1984.
- García Targa, J., 2007: Algunos aspectos del mundo funerario maya de los siglos XVI y XVII a través de las crónicas y la cultura material, Cuicuilco, Vol. 14, Núm. 41, septiembre-diciembre, Escuela Nacional de Antropología e Historia, México: 291-315.
- González Galeotti J.V., 2006: La impronta italiana en las esculturas del Cementerio General de Guatemala (1881-1920), Universidad de San Carlos de Guatemala.
- Jackson J.B., 1984: Discovering the Vernacular Landscape. Yale University Press.
- Jasiński J., 1993: Dlaczego powinniśmy ratować stare cmentarze i groby na Warmii i Mazurach Wyd. Borussia, nr 6, 1993: 47-51.
- Kalinowski A., 2001: Cmentarze. Ewolucja przepisów w kościelnym ustawodawstwie kodeksowym XX w. Wyd. Diecezji Pelpińskiej Bernardinum, Pelpin.
- Knercer W., 2005: Olsztyńskie nekropolie., Cmentarz w krajobrazie, Ślady na ziemi-cmentarze Miejsce na ziemi-cmentarze rodowe na Warmii i Mazurach. Cmentarze w kulturze. Materiały niepublikowane. Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków, Olsztyn.
- Kolbuszewski J., 1996: Cmentarze. Wyd. Dolnośląskie, Wrocław.
- Majdecka-Strzeżek A., 2003: Zieleń obiektów sakralnych w Polsce – tradycja i współczesność [w:] Ogrody przyświątynne i klasztorne. Rekonstrukcja, rewolucja, pielęgnacja. Wyd. Stowarzyszenie Ogrody Śląskie, Wrocław: 87-101.
- Landa D., 1985: Relación de las cosas de Yucatán, Historia, núm. 16, Madrid, Crónicas de América, núm. 7.
- Parszuta M., 2007: Ocena stanu zachowania wybranych cmentarzy wiejskich na terenie gminy Biskupiec. Praca inżynierska wykonana w Katedrze Architektury Krajobrazu i Agroturystyki, UWM w Olsztynie (maszynopis).
- Pinto S., Julio C., 1993: La Independencia y la Federación (1810-1840) [en:] Historia General de Centroamérica. Tomo III. Edición de Héctor Pérez Brignoli. Madrid, España, Facultad Latinoamericana de Ciencias Sociales – FLACSO: 73-140.
- Wysocki J., 2003: Dlaczego powinniśmy chronić stare cmentarze. Warmińsko – Mazurski Biuletyn Konserwatorski, nr 5. Olsztyn: 234-246.

Wszystkie fotografie: B. Dreksler.

All photos: B. Dreksler.

